

протојереј-ставрофор

проф. др Димитрије М. Калезић

ГУСЛЕ И ЊИХОВА УЛОГА И ЗНАЧЕЊЕ У КУЛТУРИ

Гусле су народни гудачки инструмент – код многих народа један од првих с којим је упознато човјечанство. За њих се знало код старих Јевреја; „Од Ламехова сина Јувала народише се свирачи и гудачи“ (И М 4,21), а овај је инструмент служио „првенствено за народне радости и весеља“ (И М 31, 37; Јв 21, 12). Свирању на њима, т.ј. гуслању, произвођењу мелодија, повлачењем гудала преко струна и ударањем прстима био је добро вичан цар Давид, пјесник и пјевач, чија збирка пјесама, псалми, чини једну од библијских књига – **Псалтир**, најпјесменију књигу **Светога писма** у коју су они сабрани, његови псалми и химне. Због лепоте и ради поучности **Псалтир** је био најчитанија књига код нас у средњем вијеку.

Као дјело руку, овај је инструмент израђен од дрвета, често церовог, а најчешће јаворовог. Уз његове мелодије слављен је Бог. Обавјештење о томе имамо јасно исказано у самој **Библији**; оно гласи: „онда ћу приступити и жртвенику Божјем, к Богу радости и весеља својега, и уз гусле славићу те, Боже, Боже мој!“ (Пс 43,4).

Код разних народа и у разним временима овај је инструмент имао различите облике, чешће сличне харфи, али је код свих њих заједничко схватање да су имале затегнуте струне или жице – код неких 4, а код неких више: 8, 12, 24, па и 27, али код свих њих је била представа и мишљење да се гудалом прелазило преко њих и тиме би се производили тонови и изводиле мелодије, а тонови су били редовно пратећи. Коритасти дио инструмента био је прекривен затегнутом кожом, пробушеном на неколико мјеста ради њиховога тонског израза.

У самоме **Псалтиру** имамо код одређених псалама јасно дато, у наслову упутство начелнику пјевачком – дакле, хоровађи: „уз жице“ (Пс 4,6; 54, 55, 61, 67, 76). Значи, имале су своје употребно мјесто и улогу и у богослужењу, и мимо њега – у прославним свечаностима. Ово су подаци и закључци који следе из њих: да је то био инструмент за озбиљне свечаности – до богослужбених ритуала.

И код других класичних народа оне су биле у сличној употреби. Рецимо, стари Словени су их имали, и као крупни и снажни људи – а уз то и музикални, ударали у њихове жице и пјевали своје пјесме. Овај податак биљеже византијски хроничари.

Овај облик тога инструмента који је обликован и сачуван код нас има своју историју – дугу и богату: типичну из времена прастаре постојбине и историје, општесловенске; нема их, као ни других инструмената у богослужењу хришћанске цркве, а у Западној цркви улазе у литургијску употребу од времена Пипина Малог (VIII в.). Зато на Истоку тада, а касније, до данас, у Православљу, практикује се ради слављења Господа само вокално пјевање, односно произношење мелодија.

Али зато су, као цијењен инструмент гусле сачуване у употреби код широкога популуса, искључиво за озбиљне прилике и пјесме; а те пјесме су добро натопљене етосом и етиком, душевношћу и поуком, а пјевају о широко развијеној и разливеној књижевној обради па се зато зову епске пјесме., а назив им зато долази од грчке ријечи *επος* што

значи широко причање, опширна прича, излагање. Код старих Грка постоје у употреби три израза којима се означава исконска мисаона дубина и њен садржај: μῦθος – из њега је изведена ријеч митологија, па έτος – од њега је обликована ријеч еп, односно епика, а трећи и највиши ступањ у томе развоју је λόγος – мисао, смисао, (раз)ум, значење... У питању је она најдубља подрационална и предрационална, а ипак стварна стварност, још недефинисана и необрађена, и њен доживљај и транспозиција. Митос и митологија је подручје које прерађује и осмишљаје религија, епос – епика, епско причање, било у прози, било у стиху, а логос – словенски (с)мисао, оно одакле полази најдубљи дамар укупне философије и науке, од које се разгранавају бујни огранци једне и друге.

Овај мало дубљи увид и шири преглед представља изворну основу из које полази, односно одвира оно што проткива, етос и његов епос. Зато ће нам из те перспективе, одонуд гледано и виђено, бити потпуно јасно што је то еп, епско јунаштво. То је дуго причање, ушироко развијено, али – са дубоким смислом. Код Словена, кроз последња два миленијума особито, јер су они људи Словени, то ће рећи људи умни, разборити, разумни, паметни... речити, у епским стиховима је дата слика широко развијена, али – не бојама, ни тоновима, него – ријечима, а садржај који се њима произноси, и ставља и предлаже пажњи слушалаца уз пратњу гусала је из дубина, са поуком моралном, са намјеном за широку будућност, укључујући ову ближу и ону најдаљу, гдје је указано и на јасни циљ (животни, укупно узето - умни, морални, васпитни...), док прагматичних упутстава практично да и нема; па и кад се које нађе, оно је из овога ширега контекста па у његову саставу и цјелини има свој животни и конкретни смисао.

У богатству нашега пјесничког израза народног – народне пјесме се углавном дијеле (и до данас) на епске и лирске. Највећи њихов скупљач и класификатор, зборничар и кодификатор код нас, Вук Стефановић Караџић их је подијелио као епске и лирске, односно по његовој терминологији – мушке и женске. Прве говоре о темама, односно обрађују мотиве који имају и коријен и циљ – не у равни праксе, него у ширинама и дубинама бића, предања, искуства... па преко практичнога развијања пјесничке радње... према отвореној вјечности. То је њихов најшири концепт и оквир у чијем ареалу опјевани историјски догађај и описана згода или незгода добија своје пуно и право значење. Уз гусле се пјевају пјесме оне тематике и поуке, у којој је историјски оквир превазиђен и превладан; није пао у празно, него се отворио према откровењским димензијама, па пјевачева философија по човјеку прима у себе, и тиме се оплемењује – обожује – атрибуте философије по Богу. Дакле, то су отворене перспективе етоса.

У стваралаштву уопште, као ни у етичкоме и психичкоме надгорњавању и превазилажењу није смисао у освајању онога што смо доживјели, односно освојили, него у прелажењу са нижега на виши степен, сферу, ареал... Кад у епској пјесми читамо, а особито слушамо уз пратњу гусала извјесна двојства – било пјесничке паралелизме, било истицање моралне величине и биједе, било памети и понорне глупости... имамо пред собом типичан тег и контратег, вриједност и антивриједност, успон и понор... У сваком случају видне и чујне примјере не само двојства, него искључивости... – успон и понор. У томе широком размаку између њих је простор слободе и опредјељења, па слушалац није остао само у акустичној равни, него заузима свој етички став са кога се психички опредјељује – за или против. Ови поди и антиподи су педагошки једнако поучни: једни – за, позитивно, да се окрећемо к њима, а други – против, за негативно, да се окрећемо од њих. Значи, не само слушање мелодије, ријечи и тона гусала, него опредјељење –за, или – против. Дакле, слушалац не остаје индиферентан, него добро мотивисан.

Пјесме које овако развијају мисао и радњу и истичу такве мотиве, односно ликове – херојске и кукавичке – у први план, стварно су умјетност, али мотивисана – не површно, него из дубине, *de profundis*. То су, по терминологији Вуковој, мушке или јуначке пјесме – епске, а њихов антипод су лирске пјесме које се зову женске, јер их, каже, пјевају жене и дјевојке. Прве су десетерачке, друге осмерачке претежно са структуром – прве 4+6, а друге 4+4. Ове друге су редовно краће, краћега стиха, често слободнијега, веома префињене и суптилне. Узимамо само као илустративни примјер десетерачку ниску стихова о Милици:

У Милице дуге трепавице,
прекриле јој румен јагодице....,

гдје налазимо толико тананости, финоће, етичности... али не ни јуначки узмах ни етичку ширину. Подвига моралних има и у једнима и у другим, али – начин казивања и облик произношења није исти. Епске које су имале свој цвјетни вијек стварања, односно настајања, дале су свој богати род почетком XIX вијека и ишле кроз XIX вијек, али већ Балканске ратове оне не прате (Герхард Геземан). Зато је кроз ријеч многога гуслара, који је сад био и писмен, продужио свој дах, мисао, тон, епски стих, па су те пјесме од народних које су редовно без аутора, него је аутор колективни, веће ширине – више висине, лепшега описа, драматичније радње. Еклатантан примјер таквога пјесништва је Вишњићева пјесма *Почетак буне против дахија* која даје свој умјетнички квалитет великога домета, добро асоцирајући на откровењске визије. Али док Његош није штампао (1847) свој *Горски вијенац* који је сав народнога стиха и десетерачкога састава и ритма, мислило се да је десетерац сљепачка поезија, а не пјесништво високога домета и префињеног квалитета, религиозномисаоне садржине. Међу пјевачима и пјесницима оних народних пјесама које су дали одређени аутори у XX вијеку убједљиво је најбољи до данас непревазиђени Радован Бећировић. Његове пјесме су епска ширина и домет, хришћанска финоћа и увјерење, умјетнички доживљај и транспозиција. Онда није ни чудо што су тако утицајне; напротив, било би чудо кад не би производиле доживљаје и дејства код слушалаца.